

De tienden van de abdij van Tongerlo in de achttiende eeuw

Résumé

Dans cette étude nous traitons de trois aspects de l'impôt décimale perçu par l'abbaye norbertine de Tongerlo au cours du XVIIIe siècle: la nature des dîmes, les conditions de bail et la fluctuation des revenus des dîmes. Comme les autres monastères dans les Pays-Bas la communauté prémontrée de Tongerlo acquit la plupart de ses dîmes au cours du Moyen Âge. Les dîmes, qui constituaient le revenu le plus important de l'abbaye, se trouvaient éparpillées à travers cinq régions, celle d'Alphen, Kalmthout, Lierre, Tirlemont et Tongerlo. Presque toutes les dîmes se rangent dans la catégorie des «grosses» dîmes et étaient affermées aux enchères. Les conditions d'affermage des dîmes de l'abbaye étaient plus strictes que celles de l'affermage des exploitations agricoles. Quant à ces dernières l'administration de l'abbaye s'adaptait aux contretemps en allouant des indemnités.

La fluctuation des revenus des dîmes se produit en deux temps: 1700-1754 et 1755-1792. Au cours des années 1700-1754 le rendement des dîmes était faible. Dans cette période les norbertins adaptaient la valeur locative des dîmes aux prix du blé. Au cours des années 1755-1792 le revenu des dîmes augmentait constamment. La hausse de ce rendement depuis 1755-1759 était due à l'accroissement de la productivité des domaines sujets à cet impôt.

Het opzet van dit artikel is drievoudig. In eerste instantie wordt aandacht besteedt aan de aard en het karakter van de kloostertienden van Tongerlo. Vervolgens wordt beschreven onder welke voorwaarden de tiendrechten verpacht werden om tenslotte dieper in te gaan op de fluctuatie van de tiendpachten in de achttiende eeuw.

1. Aard en karakter van de tienden

De tiende was in feite een op de Bijbel gefundeerde belasting in natura die door de Kerk geheven werd op een vast gedeelte van de oogst. Aanvankelijk werden de tiendrechten uitsluitend aan de parochiepriesters toebedeeld voor de verzorging van de eredienst, de materiële zorg voor de parochiekerken, de ondersteuning van de armen en

hun eigen levensonderhoud¹⁾. Naarmate de kloosters zich ontwikkelden, slaagden zij er door aankoop en schenking in steeds meer tiendrechten te verwerven²⁾. De facto kan men drie reeksen van tienden onderscheiden: de «grote» tiende, die werd geheven op graangewassen en vee, de «kleine» of «smalle» tienden, geheven op kool- en raapzaad, knollen, uien, vlas, wol, etc. en tenslotte de «novale» tiende, die enkel gold voor later ontgonnen landerijen of nieuw geteelte produkten³⁾.

Net als vele andere reguliere instellingen had de abdij van Tongerlo talrijke tiendrechten verworven in de loop van de Middeleeuwen. De pauselijke bulle van Urbanus III van 1186 bijvoorbeeld vermeldt reeds uitdrukkelijk dat de Tongerloze witheren tiendrechten genoten te Tongerlo, Nijlen, Broechem, Oelegem, Wijnegem, Allier, Hogeloon, Nispen, Zundert en Diest⁴⁾. In de achttiende eeuw was de abdij tiendhefster te Broechem, Diest, Oevel, Tongerlo, Ravels en Schaffen. In deze plaatsen beschikte zij over de volledige opbrengst van de tienden. Daarnaast inde zij nog 2/3 van de tienden te Kalmthout, Essen, Weelde en Oelegem. Te Olen, Nijlen, Noorderwijk, Zittert-Lummen en Duffel kon zij slechts aanspraak maken op 1/3 tot 1/4 van de tiendgelden. De laagste opbrengsten betrof de abdij uit de tiendrechten te Westerlo, Herselt, Ramsel, Zoerle, Retie, Poederlee, Hulshout, Itegem, Zammel, Viersel, Orp-le-Grand en Vissenaken. Niet alleen in het hertogdom Brabant maar ook in Staats-Brabant bezat de abdij diverse tiendrechten, namelijk te Alphen, Chaam, Enschoot, Haren, Zundert, Nispen, Roosendaal en Tilburg⁵⁾. Globaal kan gesteld worden dat de tiendrechten verspreid waren over 5 regio's, met name de regio van Alphen, Kalmthout, Lier, Tienen en Tongerlo.

Bijna alle achttiende eeuwse tiendrechten van het klooster van Tongerlo behoorden tot de categorie der «grote» tienden. De abdij bes-

¹⁾ J. LAENEN, *La dime ecclésiastique dans le droit local du Brabant*, in: *La vie diocésaine*, 5 (1911), p. 56-57.

J.L. VAN ZANDEN, *Tienden als bron voor de geschiedenis van de landbouw in Nederland in de achttiende eeuw (1650-1810)*, in: *AAG Bijdragen*, 24 (1984), p. 132-132.

C.J. WEIJTERS, *De parochie Tilburg en de abdij van Tongerlo*, in: *De lindeboom*, II (1978), p. 16.

²⁾ J.E. JANSEN, *L'abbaye norbertine du Parc-le-duc. Huit siècles d'existence 1129-1929*, Mechelen, 1929, p. 23.

³⁾ G. MEEUSEN, *De tienden te Esschen*, in: *Gedenkschriften betreffende de aloude heerlijkheid Esschen-Calmphout-Huiberghen*, 2 (1934), p. 71-78.

⁴⁾ W. VAN SPILBEECK, *De abdij van Tongerlo: geschiedkundige navorschingen*, Geel, 1888, p. 131.

⁵⁾ Abdijarchief Tongerlo (AAT), sectie IV, nr. 25/1, 14, f. 32ro-42ro.

chikte slechts over enkele «kleine» tienden, waaronder de lammer- en bijentienden te Alphen, de aardappeltiende van Broechem en Ravels en de «smalle» tiende te Haaren⁶⁾. Daarnaast had de abdij nog novale tienden te Tilburg; de inkomsten uit deze tiendrechten werden het ene jaar geëind door de heer van Tilburg en het ander jaar door de abdij zelf. Aanvankelijk inde de abdij de inkomsten uit haar tienden zelf. Later echter zou ze de tiendrechten verpachten. De meest rendabele tienden werden verhuurd in verschillende delen, «klampen» genaamd⁷⁾. Zo werd de tiende van Roosendaal verpacht in 11 klampen, de tiende van Essen en Kalmthout in 8 en 7 klampen en de tiendrechten te Chaam en Alphen in 5 en 4 klampen.

2. Tiendpachtvoorwaarden

Het gros van de tienden werd per opbod verpacht aan de meestbiedende. Slechts uitzonderlijk kwam het voor dat de tiendrechten tegen een onveranderlijk bedrag verpacht werden. Dit was ondermeer het geval voor een tiende te Tongerlo, die in de bronnen wordt aangeduid als «Sacristij van Tongerlo». De voorwaarden waaronder de tienden verpacht werden, waren nauwkeurig omschreven⁸⁾. Zo werd gestipuleerd dat de tiendpachter de vereiste granen moest leveren tussen Lichtmis (2 februari) en Sint-Andriesmis (30 november). Het geleverde graan diende in goede staat te verkeren. Het moest vooraf met vlegel en wan gezuiverd zijn van alle strootjes en kaf. Alvorens het tiendrecht definitief verpacht werd aan de meestbiedende moesten er eerst een bepaald aantal opbiedingen geweest zijn (twee tot vier). Per opbod werd een minimumbedrag vooropgesteld. Meestal was dit twee gulden of één viertel koren per bod. Nadat het minimum aantal opbiedingen gebeurd was tegen een opgelegd bedrag was het aan iedereen toegestaan zoveel op te bieden als hij wenste. Als bij de opbiedingen twee personen tegelijk hun opbod deden en men niet duidelijk kon onderscheiden wie welke som had geboden, kon de abdij beslissen de verpachtingsprocedure opnieuw te laten verlopen. Hetzelfde gold in geval er twijfel of discussie bestond rond de pachtvoorwaarden of de grenzen van de

⁶⁾ Rijksarchief Antwerpen (RAA), Abdij Tongerlo nr. 22, f. 117ro; nr. 25, f. 92ro; nr. 28 f. 33ro.

⁷⁾ G. MEEUSEN, Het tiendrecht te Roosendaal-Nispen, in: *Jaarboek van de Oudheidkundige Kring «de Ghulden Roos» Roosendaal* 12 (1952), p. 22-23.

⁸⁾ AAT, sectie IV, nr. 23/1.

domeinen waarop de tiendrechten geheven werden. Indien de abdij niet akkoord ging met de geboden geldsommen had zij het recht de tiende op een ander tijdstip nogmaals publiekelijk te verpachten.

Bij het verlies van een deel van de oogst door droogte, vochtigheid of de slechte kwaliteit van het zaaigoed kon de pachter onder geen beding aanspraak maken op een vermindering van de pachtprijs. Wanneer echter ernstige schade werd aangericht door oorlogsomstandigheden kon hij wel rekenen op schadevergoeding, tenminste indien hij het geleden verlies binnen een bepaalde tijdspanne, afhankelijk van de plaats waar de tiende verpacht werd, aangaf bij de abdij. Als de twee partijen geen eensgezindheid konden bereiken over de compensatie van de aangerichte schade mocht de abdij twee schepenen of andere «onpartijdige mannen» delegeren om de getroffen plaats te inspecteren en de schade te bepalen. A rato van het geschatte verlies zou de pachtprijs verminderd worden. Wanneer de beide partijen ondanks de inzet van de schepenen of «onpartijdige mannen» niet tot een akkoord konden komen, mocht de abdij het tiendrecht opnieuw naar zich toehalen en verder verpachten.

Naast de vastgestelde pachtprijs in natura en/of geld dienden de tiendpachters aan de abdij nog conditiegeld te betalen, evenals 2 1/2 twintigste penning en een supplementaire geldsom voor de armen en de knecht die de abdij hielp bij het verpachten van haar tienden. Het conditiegeld en de 2 1/2 twintigste penning zouden op hun beurt door de abdij worden overgemaakt aan de burgemeester van het dorp waar de tiende geïnd werd. Wanneer de pachter de vereiste hoeveelheid graan niet volledig geleverd had, mocht de abdij hem opdragen de rest van de pachtwaarde te betalen in geld. Hierbij had zij het recht om de resterende hoeveelheid graan om te rekenen naar de hoogste marktprijs die in de regio genoteerd werd tussen Licht- en Sint-Andriesmis (2 februari en 30 november). Indien dit contractueel gestipuleerd was, was de tiendpachter verplicht hout en stro te leveren aan de abdij en vervoerdiensten te verrichten. Tenslotte moesten de tiendinnern nog één, bij voorkeur twee, solvabele borgstellers tot hun beschikking hebben.

Bij een vergelijking tussen de voorwaarden waaronder de tienden verpacht werden en de condities die golden bij de verhuur van de abdijhoeven in de achttiende eeuw blijkt ondermeer dat de abdij een restrictiever beleid voerde ten opzichte van haar tiendpachters dan ten aanzien van haar hoevepachters. Zo konden de tiendinnern uitsluitend in extreme omstandigheden (oorlog) rekenen op een aanzienlijke scha-

devergoeding. Aan de hoevenaars daarentegen werden gehele of gedeeltelijke kwijtscheldingen van de pachtprijs veel gemakkelijker toegekend⁹⁾. De restrictieve houding vertaalde zich ook in het feit dat de abdij contractueel het recht genoot om, in geval van schulden, van haar tiendinnners te eisen dat ze hun achterstallige graanpachten zouden betalen in baargeld waarbij de hoogste marktprijs zou gehanteerd worden. Zulke eisen stelde de kloosterlingen niet aan de hoevenaars. Het streng optreden van de abdij ten opzichte van de tiendpachters kan verklaard worden op grond van de vaststelling dat de tienden de belangrijkste bron van inkomsten vormde voor de abdij. Indien de tiendinnners het afbetalen van de ganse pachtsom verwaarloosden had dit niet enkel een nefast effect op het kloosterbudget maar ook op het autarkisch systeem dat door de witheren in stand werd gehouden. De graanopbrengsten van de tienden waren immers ten dele bestemd voor eigen consumptie. Ook de morele angst voor roekeloze speculatie deed de abdij een strenge houding aannemen.

3. *Fluctuatie van de tiendpachten*

Volgens het verslag de Kühlberg van 1786, dat een algemeen overzicht biedt van de financiële situatie van 110 abdijen in de Oostenrijkse Nederlanden (53 vrouwen- en 57 mannenabdijen) en dat door Jozef II in het leven werd geroepen om de «nuttige» kloosters te kunnen scheiden van de «overtollige», contemplatieve kloosters, betrok de abdij van Tongerlo het grootste deel van haar jaarlijkse opbrengsten uit de tiendrechten (54,8 %). Dit contrasteert sterk met de vermogenssamenstelling van de andere abdijen die in de Staten van Brabant politiek vertegenwoordigd waren. De tienden van het klooster van Villers en Vlierbeek bijvoorbeeld zorgden in 1782 en 1772 slechts voor 14,8 % en 10,8 % van het totaal monastiek fortuin¹⁰⁾. Gedurende gans de achttiende eeuw kwam ongeveer 1/3 van de Tongerloze kloostergelden voort uit de tiendrechten¹¹⁾.

⁹⁾ AAT, sectie II, nr. 289-290 en sectie IV, nr. 24/1, 1-18, 23-28, 48-58.

G. DEJONGH, *Goederen en beheer van de abdij van Tongerlo in de achttiende eeuw*, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, Leuven, 1991, p. 56-59.

¹⁰⁾ R. VAN UYTVEN en J. DE PUYDT, *De toestand der abdijen in de Oostenrijkse Nederlanden, inzonderheid der Statenabdijen, in de tweede helft der 18de eeuw*, in: *Bijdragen tot de geschiedenis*, 3de reeks, 48 (1965), p. 60-62.

¹¹⁾ G. DEJONGH, *o.c.*, p. 73.

Zoals reeds gezegd, werden de tiendrechten van de abdij per opbod verpacht. De procedure die daarbij gevolgd werd, varieerde enorm:

- een minderheid van de tiendrechten werd geschat en verpacht in geld-waarde (bijvoorbeeld de tienden te Essen, Kalmthout, Roosendaal, Zundert, Duffel, Nijlen en Itegem)
- andere tienden werden geschat in natura: op grond van de schatting van de natuuraopbrengst werd de uiteindelijke pacht prijs in geld omgerekend (bijvoorbeeld de tienden te Alphen, Chaam, Riel en Weelde)
- de meerderheid van de tienden werden zowel in geld als in natura verpacht (bijvoorbeeld de tienden van Tienen, Broechem, Oelegem, Retie, Schaffen, Tongerlo, Olen, Oevel, Westerlo, Tilburg etc.)

Het is niet altijd gemakkelijk om de exacte pacht prijs van de tienden te bepalen. Soms gebeurde het dat een tiendrecht niet afzonderlijk verhuurd werd of dat aan een tiendrecht allerlei verplichtingen verbonden waren¹²). De pachter van de tiende te Tienen bijvoorbeeld was verplicht vrachtdiensten te verrichten voor de abdij, terwijl de tiendpachters van Duffel stro dienden te leveren aan de refugie van Meche-len.

In de literatuur worden de tiendopbrengsten vaak gebruikt om de evolutie van de agrarische produktiviteit per oppervlakte-eenheid te onderzoeken. Vooral voor de achttiende eeuw wordt de fluctuatie van de tienden intens bestudeerd. Op het vlak van de landbouw vonden in de achttiende eeuw immers cruciale structurele en conjuncturele transformaties plaats. Door een intensievere bewerking van de grond, de betere bemesting, de voortschrijdende diversificatie van de teelten en de introductie van arbeids- en kostenbesparende innovaties zou de landbouwproduktiviteit in de Nederlanden vanaf 1750 in zulke mate toene-men dat sommige vorsers, in navolging van de Engelse historiografie, haast durven spreken van een «agrarische revolutie»¹³). Ook wij zullen onderzoeken welke factoren het verloop van de tiendopbrengsten in de achttiende eeuw determineerden. Aangezien de bronnen echter nooit vermelden wat de oppervlakte en samenstelling was van de tienddomei-

¹²) F. DAELEMANS, De tienden van het Sint-Geertrudekapittel van Nijvel (15e-18e eeuw): een eerste benadering. Bijdrage tot de conjunctuurstudie, in: A. VERHULST en C. VANDENBROEKE, ed., *Landbouwproductiviteit in Vlaanderen en Brabant (XIVe-XIXe eeuw)*, Gent, 1979, p. 205.

¹³) H. VAN DER WEE, The agricultural development of the Low Countries as revealed by the tithe and rent statistics, 1250-1800, in: H. VAN DER WEE en E. VAN CAUWENBERGHE, ed., *Productivity of land and agricultural innovation in the Low Countries (1250-1800)*, Leuven, 1978, p. 20-21. C. VANDENBROEKE en W. VANDERPIJPEN, The agricultural revolution in Flanders and in Belgium: myth or reality?, in: *idem*, p. 167.

nen van de Tongerlose abdij of hoeveel het heffingspercentage bedroeg, is het haast onmogelijk om een éénduidig verband te vinden tussen de tiendopbrengsten en de ontwikkelingen in de agrarische sector.

De evolutie van de tiendopbrengsten van de Tongerlose norbertijner-gemeenschap werd geschetst op grond van de pachtboeken. De pachtboeken, die voor de achttiende eeuw integraal bewaard zijn gebleven, zijn per regio opgesteld. Voor elke regio wordt per dorp vermeld welk goed verpacht werd en hoeveel de pachter jaarlijks moest betalen en effectief betaalde. Ook de wijze van betalen wordt doorgaans weergegeven. Niet alleen de netto en bruto inkomsten van de onroerende goederen (hoeven, molens, weiden, landerijen, huizen) worden in de pachtboeken beschreven maar ook de inkomsten van tienden, renten en erfpachten. Soms komt het voor dat de tiendrechten van bepaalde dorpen in verschillende regio's worden ondergebracht. Tussen 1707 en 1750 bijvoorbeeld werden de tienden van Roosendaal beschreven in de pachtboeken van de Kalmthoutse contreien; voor de periode 1750-1783 daarentegen werden ze opgenomen in de pachtboeken van Alphen, Chaam, Riel en omstreken. Hetzelfde geldt voor de tiendrechten van Zundert.

Bij het berekenen van de tiendopbrengsten werden verscheidene restricties doorgevoerd. Zo hebben we ons ondermeer beperkt tot de «grote» tienden omdat de reële inkomsten uit de «kleine» en «novale» tienden uiterst gering waren. Binnen de categorie der «grote» tienden werden de meest rendabele tiendrechten per streek onderzocht¹⁴). Via zulk representatief staal kon nagegaan worden in hoeverre er regionale verschillen en overeenkomsten bestonden. De tiendopbrengsten werden uitgedrukt als indices. Hierbij werd de gemiddelde waarde van alle jaren en klampen tezamen als basiseenheid gehanteerd.

¹⁴) AAT, sectie II, nr. 247, f. 39ro- 54vo, nr. 248, f. 41ro- 58ro, nr. 249, f. 100ro- 114vo; RAA, Abdij Tongerlo, nr. 29 (Duffel); nr. 251, f. 120vo- 144vo, nr. 252, f. 87ro- 125vo, RAA, Abdij Tongerlo, nr. 28, f. 1ro- 32vo, nr. 29, f. 1ro- 79vo (Broechem); AAT, sectie II, nr. 242, f. 1ro- 46vo, 53ro- 135vo, nr. 243, f. 1ro- 56vo, 66ro- 125vo, nr. 124, f. 1ro- 60vo, nr. 245, f. 1ro- 14ro (Kalmthout, Essen, Roosendaal); nr. 238, f. 65ro-vo, 114ro- 135vo, nr. 239, f. 97ro- 114vo, f. 127ro- 157vo, nr. 240, f. 40ro- 77vo, 103ro- 146vo, nr. 241, f. 1ro- 32vo (Alphen, Chaam, Roosendaal).

Tabel I – Evolutie van de tiendopbrengsten van de abdij

jaar	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.
1697-1699	105,18	/	/	/	/	/	/
1700-1704	86,82	/	77,89	/	/	/	/
1705-1709	93,69	71,65	81,39	92,42	73,82	89,58	111,85
1710-1714	102,93	84,92	118,52	119,3	90,53	102,98	121,49
1715-1719	98,3	90,36	95,33	102,56	72,49	92,63	100,01
1720-1724	70,5	89,45	59	85,51	65	71,76	66,23
1725-1729	85,83	70,76	65,19	99,45	72,86	87,13	83,8
1730-1734	67,33	63,28	58,63	75,55	52,1	59,5	67,92
1735-1739	64,67	67,6	55,02	70,35	61,93	65,23	72,36
1740-1744	90,99	91,79	61,31	74,7	90,44	81,22	100,97
1745-1749	83,16	88,54	60,62	75,64	116,14	120,91	84,08
1750-1754	108,37	/	73,41	106,41	77,93	77,81	82,09
1755-1759	92,03	94,45	84,72	111,14	104,16	101,16	87,32
1760-1764	101,52	116,3	93,93	126,46	98,45	86,38	95,94
1765-1769	128,54	148,36	100,22	151,05	128,74	111,04	112,81
1770-1774	153,97	192,57	/	/	194,8	156,7	139,97
1775-1779	145,52	157,37	136,91	/	135,28	107,5	157,19
1780-1784	147,66	/	142,73	/	142,7	134,1	163,51
1785-1789	163,31	/	172,8	/	145,22	137,85	/
1790-1792	140,12	/	182,11	/	/	/	/

1. tiende van Duffel (3 klampen)
2. tiende van Broechem (8 klampen)
3. tiende van Essen (8 klampen)
4. tiende van Kalmthout (7 klampen); vanaf 1771 werden de opbrengsten van deze tiende ingehaald door de abdij zelf
5. tiende van Alphen (4 klampen)
6. tiende van Chaam (5 klampen)
7. tiende van Roosendaal (11 klampen)

Globaal kan de evolutie van de tiendpachten in de achttiende eeuw in twee fasen opgedeeld worden. De eerste fase omvat de periode 1700-1754. In deze periode kenden de tiendpachten een ongelijkmatig verloop. Met uitzondering van enkele jaren (bijvoorbeeld 1710-1714; misoogsten!) bleven de tiendopbrengsten op een laag niveau. De tweede fase begint vanaf de jaren 1755-1759. In deze fase vertoonden de tiendinkomsten een constante stijging.

In de literatuur wordt al te vaak gezocht naar een positieve correlatie tussen de tiendopbrengsten en de agrarische produktiviteit. Een stijging of daling van de inkomsten uit de tiendrechten wordt automatisch beschouwd als een indicator van een toenemende of dalende produktie-

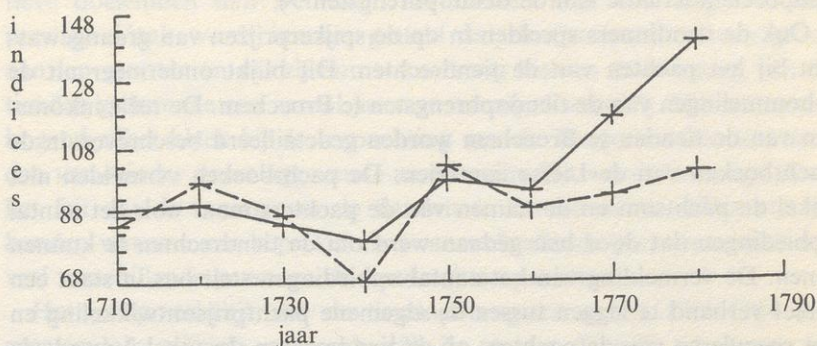
capaciteit binnen de primaire sector. Wij zijn echter de mening toegedaan dat de fluctuatie van de tiendopbrengsten van de abdij van Tongerlo in de achttiende eeuw niet uitsluitend moet bestudeerd worden als een element van de groeidynamiek van de agrarische sector in onze gewesten maar eveneens als een aspect van een weloordachte financiële politiek die door de abdij zelf gevoerd werd. Dit wordt duidelijk gemaakt door tabel 2 en grafiek 1. In tabel 2 en grafiek 1 worden de schattingswaarden van de kloostertienden te Alphen, Chaam en Riel gerelateerd tot de Bredase roggeprijsen. Zoals we reeds vermeld hebben, werden de tienden van Alphen, Chaam en Riel geschat in natura om uiteindelijk verpacht te worden in geld. Aangezien Alphen, Chaam en Riel ressorteerden onder Staats-Brabant werd de naturaopbrengst, zoals ze door de abdij geschat werd, vergeleken met de roggeprijsen die golden op de markt van Breda. De graanprijsen werden ontleend aan de pachtboeken van Alphen en omstreken¹⁵⁾. Door beide variabelen (geschatte naturaopbrengst van de tienden en Bredase roggeprijsen) met elkaar in verband te brengen, kon onderzocht worden in hoeverre de witheren van Tongerlo de schattingsprijs van de tiendrechten aanpaste aan de reële graanprijsen. Zowel de schattingswaarden als de graanprijsen werden geïndexeerd naar het rekenkundig gemiddelde van alle jaren.

TABEL II – Vergelijking tussen de geschatte opbrengst van de tienden te Alphen, Chaam en Riel en de Bredase roggeprijsen

jaar	schattingswaarden	Bredase roggeprijsen
1700-1709	89,83	85,76
1710-1719	90,65	97,6
1720-1729	85,06	88,51
1730-1739	79,97	68,54
1740-1749	97,03	101,32
1750-1759	94,27	89,25
1760-1769	114,72	92,26
1770-1779	136,35	97,93

¹⁵⁾ AAT, sectie II, nr. 239, 240 en 244: de spijkerprijsen bevinden zich vooraan in de registers.

GRAFIEK 1 – idem tabel 2

schattingswaarden
Bredase roggeprijzen

Tabel 2 en grafiek 1 tonen aan dat de schattingswaarden van de tienden te Alphen, Chaam en Riel in de achttiende eeuw een zelfde fluctuatie vertoonden als de Bredase roggeprijzen. Na een sterke daling tussen 1720 en 1740, een heropleving in de periode 1740-1750 en een nieuwe inzinking in de jaren 1750-1760 zouden de graanprijzen en de geschatte opbrengsten een constante stijging vertonen vanaf 1760 tot het einde van het Ancien Régime. Het opvallend parallellisme tussen de geschatte opbrengst van de tienddomeinen en de graanprijzen bevestigt dat de abdij de jaarlijkse bruto inkomsten van de tiendrechten schatte op grond van de graanprijzen die op de stedelijke markt genoteerd werden.

Door de schattingswaarden van de tienden bewust te koppelen aan de marktprijzen van graangewassen trachtte de abdij een evenwichtig vraag-aanbod mechanisme in het leven te roepen. De abdij wilde verhinderen dat, in perioden van lage graanprijzen, de tiendpacht te hoog lag in vergelijking met de graanprijzen. In zulk geval was het potentieel winstsaldo voor de tiendinner te gering — hij kon de agrarische produkten van zijn domein enkel verkopen tegen ongunstige prijzen — en bestond het gevaar dat de abdij geen kandidaten vond voor het pachten van haar tiendrechten. In perioden van hoge graanprijzen daarentegen kon de abdij het pachtniveau van haar tienden gemakkelijk verhogen, aangezien er dan meer pachters bereid waren hogere geldsommen te betalen om de tiende te kunnen innen. Het zoeken van een harmonie tussen gunstig pachtprizen voor de pachters

en een aantrekkelijke winstmarge voor de abdij bepaalde grotendeels de temporele fluctuatie van de tiendopbrengsten¹⁶⁾.

Ook de tiendinneren speelden in op de spijkerprijzen van graangewassen bij het pachten van de tiendrechten. Dit blijkt ondermeer uit de schommelingen van de tiendopbrengsten te Broechem. De reële inkomsten van de tienden te Broechem worden gedetailleerd beschreven in de pachtboeken van de Lierse contreien. De pachtboeken vermelden niet enkel de pachtsom en de namen van de pachters maar ook het aantal opbiedingen dat door hen gedaan werd om de tiendrechten te kunnen innen. De vermelding van het aantal opbiedingen stelt ons in staat een direct verband te leggen tussen de algemene pachtprijsontwikkeling en het speculeren van de pachters op de tiendrechten. In tabel 3 wordt de verhouding uitgedrukt tussen de Antwerpse roggeprijsindices en het gemiddeld aantal opbiedingen bij de Broechemse tienden¹⁷⁾.

**TABEL III – Verband tussen het aantal opbiedingen
bij de Broechemse tienden en de Antwerpse roggeprijzen**

jaar	aantal opbiedingen (rek. gemiddelden)	Antwerpse roggeprijzen
1710-1719	19,99	82,91
1720-1724	?	66,2
1725-1729	9,44	64,75
1730-1739	7,53	56,38
1740-1749	12	59,99
1750-1759	?	60,22
1760-1769	7,3	61,9
1770-1779	10,01	67,75
1780-1789	18,78	70
1790-1792	26,79	75,8

Uit tabel 3 blijkt dat elke stijging of daling van de Antwerpse roggeprijzen gepaard ging met een verhoging of verlaging van het aantal opbiedingen bij de verpachting van de abdijsienden te Broechem. Vooral vanaf de jaren '60 zou het aantal opbiedingen, ondermeer ten gevolge van de stijging van de graanprijzen, gestadig toenemen. Hieruit kan opgemaakt worden dat de pachters op grond van de spijkerprijzen van graangewassen speculeerden op de tiendrechten. Men kan zich

¹⁶⁾ F. DAELEMANS, *De tienden van het Sint-Gertrudekapittel* (...) p. 221-222.

¹⁷⁾ De Antwerpse graanprijsindices zijn ontleend aan: F. DE WEVER, *Pachtprijzen in Vlaanderen en Brabant in de achttiende eeuw*, in: *Tijdschrift voor geschiedenis*, 85 (1972), p. 201-202.

afvragen in hoeverre het speculeren ingegeven werd door louter lucratieve doeleinden dan wel door het streven naar een hoger sociaal prestige. Vaak wordt immers gesteld dat de tiendpachters een groot aanzien genoten en dat zij hun status hoog hielden door inning van de tienden gedurende een aantal jaren te monopoliseren¹⁸). Het statusverhogend effect bleek bij de verpachting van de Tongerlose kloostertien-den van minder doorslaggevende aard te zijn. Dit wordt bevestigd door het feit dat de inning van de tienden te Broechem en elders niet in handen was van een beperkte clan van welstellende personen maar dat veel verschillende personen de tiendrechten pachtten.

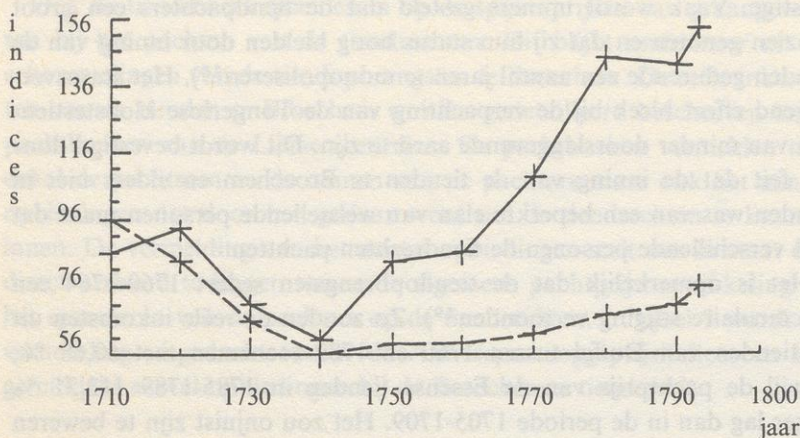
Het is opmerkelijk dat de tiendopbrengsten sedert 1760-1764 een spectaculaire stijging vertoonden¹⁹). Zo zouden de reële inkomsten uit de tienden van Duffel tussen 1760 en 1789 toenemen met 60,68 %, terwijl de pacht prijs van de Essense tienden in 1785-1789 112,31 % hoger lag dan in de periode 1705-1709. Het zou onjuist zijn te beweren dat de opvallend sterke toename van de tiendinkomsten sedert 1760 uitsluitend het gevolg was van het feit dat de abdij het pacht niveau van de tiendrechten bewust aanpaste aan de graanprijsconjunctuur en dat de pachters, omwille van de stijgende graanprijzen, hogere geldsommen boden om de tienden te innen. Ook de ontwikkelingen in de landbouw mogen niet losgekoppeld worden van de tiendfluctuatie.

De enorme stijging van de tiendopbrengsten sinds 1760 werd ongetwijfeld in de hand gewerkt door de toenemende agrarisch produktiviteit. Dit wordt geïllustreerd door grafiek 2. In de grafiek wordt een link gelegd tussen de gemiddelde jaarlijkse tiendpachtprijzen, zoals ze vermeld worden in tabel 1, en de gemiddelde Antwerpse roggeprijzen.

¹⁸) J. VOGT, Pour une étude sociale de la dîme. Esquisse de la tenure de la dîme en Alsace - XVIe-XVIIIe siècles, in: J. GOY en E. LE ROY LADURIE, ed., *Les fluctuations du produit de la dîme. Conjoncture décimale et domaniale de la fin du Moyen Age au XVIIIe siècle* (Association Française des Historiens Économistes. Premier congrès national - Paris, 11-12 janvier 1969), Paris-La Haye, 1972, p. 127-131.

¹⁹) R. VAN UYTVEN, De evolutie van de hoeve- en akkerpacht in het Antwerpse tijdens de tweede helft der achttiende eeuw, in: *Het land van Beveren*, XV (1972), p. 64. De stijging van de tiendpachten sinds 1760-1764 staat in contrast met de opbrengsten die de abdij van Villers putte uit haar Kempische tienden; de reële inkomsten van deze laatste tiendrechten stagneerden immers.

GRAFIEK 2 – Verband tussen de gemiddelde opbrengsten van de abdijtienden en de gemiddelde Antwerpse roggeprijsen

abdijtienden

Antwerpse roggeprijsen

In de eerste helft van de achttiende eeuw kenden de tiendopbrengsten van de abdij en de roggeprijsen van Antwerpen een gelijkaardig verloop. De abdij paste de tiendpachten in deze periode klaarblijkelijk goed aan aan de algemene graanprijsontwikkeling. Vanaf 1750-1760 echter werd de kloof tussen de tiendpachten en de spijkerprijsen van graangewassen steeds groter. Tussen 1750 en 1789 namen de opbrengsten van de tiendrechten toe met 87,32 %, terwijl de roggeprijsen op de Antwerpse markt stegen met slechts 16,24 %. De toenemende kloof tussen de tiendfluctuatie en de ontwikkeling van de graanprijsen doet het vermoeden rijzen dat de productiviteit van de beschouwde tienddomainen een groei moet gekend hebben. Aangezien de tiendpachten sinds 1750 sterker stegen dan de graanprijsen konden de tiendinnern in theorie alleen winsten boeken indien het opbrengstvermogen van de gronden, waarop het tiendrecht geheven werd, een reële stijging vertoonden.

De vermeerdering van de fysische opbrengsten van de tiendvelden blijkt eveneens uit het feit dat de geschatte output van de tienden te Alphen, Chaam en Riel tussen 1750 en 1779 toenam met 44,64 % terwijl de Bredase roggeprijsen in dezelfde tijdspanne slechts stegen met 9,72 % (cfr tabel 2 en grafiek 1). Als er zich geen produktiviteitsstijging

had voorgedaan, zou men bovendien onmogelijk kunnen verklaard hebben waarom de pachters gedurende de tweede helft van de achttiende eeuw steeds meer interesse toonden in het innen van de tiendrechten, ondanks het feit dat de pachtprizen geen gelijke tred hielden met de graanprizen (cfr tabel 3). Tenslotte dient men op te merken dat de naturaopbrengst van diverse tienden in de periode 1760-1790 een opvallende stijging vertoonde. De tiende «aan de oostzijde» te Tongerlo bijvoorbeeld werd in de jaren 1698-1767 verpacht voor 132 viertel graan per jaar. Vanaf 1768 echter zou deze tiende opgesplits worden in 10 klampen en verhuurd worden voor gemiddeld 307 viertel per jaar (= toename van 132,57 %). De tiende te Weelde (6 klampen) werd tussen 1740-1750 verhuurd ter waarde van 71,77 viertel rogge. In de jaren 1770-1779 was de gemiddelde jaarlijkse pachtprijs van deze tiende opgelopen tot 87,43 viertel rogge²⁰).

Bij gebrek aan indicaties over de reële oppervlakte van de tienddomenen en de heffingspercentages is het onmogelijk de evolutie van de tiendpachten in verband te brengen met de evolutie van de agrarische opbrengsten per hectare. Bijgevolg kan men niet uitmaken in hoeverre de stijging van de tiendopbrengsten sinds 1760 kan beschouwd worden als een aspect van een mogelijke «agrarische revolutie» in het Kempengebied.

Standaertlei 15
B-2920 Kalmthout

Guy DEJONGH

²⁰) RAA, Abdij Tongerlo, nr. 22, f. 21ro- 22vo, AAT, sectie II, nr. 221, f. 59ro, 247ro-274ro, nr. 239, f. 31ro- 60vo, nr. 244, f. 79ro- 102vo.